

SLOVENSKÉ TRÁPENIA S PSYCHOANALÝZOU

ADAM BŽOCH: *Psychoanalýza na periférii*. Bratislava: Kalligram 2007, 224 s.

Knihu Adama Bžocha *Psychoanalýza na periférii* možno – a to s úžitkom – čítať z niekoľkých perspektív. Možno ju prečítať ako rozsiahlu, možno dokonca definitívnu správu o recepcii psychoanalýzy na Slovensku. Možno ju čítať aj ako príspevok k analýze mentality slovenského intelektuálneho prostredia, ktoré práve vo vzťahu k psychoanalýze odkrýva svoje často umne skrývané charakteristiky. A zrejme knihu možno čítať aj ako príspevok k morfológii slovenskej kultúry. A nakoniec, vzhľadom na literárne kvality Bžochovho textu, možno ju čítať aj ako príbeh, román o osobách a osobnostiach spojených s prítomnosťou psychoanalýzy „na periférii“, teda na Slovensku. Románovú štruktúru má aj celková kompozícia knihy, v ktorej sa osud ideí preplieťa s osudmi tých, ktorí sa dostali do sféry ich vplyvu, a kde sa panoramatické pohľady na vývoj psychoanalýzy kombinujú s drobnokresbami slovenských variácií odmietania a prijímania Freudovho diela.

Psychoanalýza nemala nikdy dvere do slovenského intelektuálneho prostredia otvorené, vždy narážala na niekoľko prekážok. Prekážkou bola už sama povaha slovenského intelektuálneho prostredia: jeho malá kompaktnosť, slabá inštitucionalizácia, disparitnosť a intelektuálna laxnosť. Adam Bžoch charakterizuje slovenskú kultúru ako „konglomerát najrozličnejších myšlienkových, na rôzne tradície odkazujúcich línií... je to pohyblivý, často vo svojej idiosynkratickosti labilný korpus vžitých kultúrnych predstáv a mentálnych návykov“ (s. 15). Kolektívna mentalita, čo ako neurčitá, sa však prejavuje vždy v istých politických a kultúrno-historických kontextoch a práve tie rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovali recepciu psychoanalýzy, fungovali ako isté filtre, ktoré rozhodovali o tom, čo a ako bude z diela Sigmunda Freuda odmietnuté a čo ako-tak akceptované. Na adresu Alexandra Spesza, autora prvej slovenskej knižnej publikácie o psychoanalýze, Adam Bžoch hovorí: „Nie neznalosť dobových odborných diskusií, ale svetonáporová predpojatosť ovplyvnila Speszovo hodnotenie prínosu psychoanalýzy pre vedu“ (s. 62). Táto charakteristika Spesza, ktorý videl psychoanalýzu z hľadiska tradičného katolicizmu, sa dá zovšeobecniť: Vlastne každá recepcia psychoanalýzy na Slovensku bola „predpojatá“, fragmentárna a jednostranná. Psychoanalýza – ako ostatne všetky ideové iniciatívy prichádzajúce z „veľkého“ sveta – pri príchode na Slovensko narážala na tri filtre: mentálny, inštitucionálny a ideologický.

Mentálny filter Adam Bžoch, nadväzujúci na úvahy D. Oslicovej, charakterizuje takto: „Antagonizmus je tu bezprostredný a priepasť oddeľujúca cieľavedomosť slovenskej národno-emancipačnej mentality od subverzívne a avantgardne experimentátorských vedeckých a kultúrno-kritických iniciatív, ku ktorým patrila psychoanalýza, je nesmierne hlboká“ (s. 16). Mentálnym pozadím psychoanalýzy je meštianskosť, intelektuálnosť, kozmopolitizmus a ateizmus. Pre slovenské prostredie je charakteristická ľudovosť, národovectvo, konfesionalizmus. A istú úlohu zohral aj antisemitizmus, veď pre mnohých na Slovensku psychoanalýza bola „židovskou záležitosťou“. Inštitucionálny filter súvisí aj s „malosťou“ prostredia. Mimoriadne negatívne pôsobil ideologický filter, či už katolícky,

alebo marxisticko-leninský, najmä potom, ako splynul s inštitucionálnym. Inštitucionalizácia tých vied – psychológie, sociológie, filozofie –, ktoré by mohli ťažiť z recepcie psychoanalýzy, prebiehala na Slovensku od štyridsiatych rokov pod ideologickým dozorom. Odtiaľ, z ideologickej súdnej stolice, sa nakoniec rozhodovalo o tom, čo a ako sa môže.

Dôležitým faktorom, ktorý brzdil systematickú recepciu ideových iniciatív, bola aj malá intelektuálna kompaktnosť slovenského intelektuálneho prostredia, absencia „kritickej masy“, ktorá by umožnila paralelnú existenciu alternatív a nenútila k výberu, často ideologicky alebo inštitucionálne nanútenému, jednej z možností. Ak pri začiatkoch budovania inštitucionalizovanej psychológie boli osobnosti, ktoré mali výhrady proti psychoanalýze (napr. prof. Čečetka a prof. Jurovský), tak ich výhrady sa potom inštitucionálne reprodukovali u ich žiakov neraz až do „tretieho kolena“, i keď v rôznych ideologických kontextoch. Vplyv psychoanalýzy bol preto skôr sporadický ako stály, išlo skôr o diskontinuitné reakcie než o jej systematické osvojenie či o jej systematickú kritiku. Adam Bžoch to formuloval takto: „Na Slovensku akoby vo väčšine prípadov recepcie psychoanalýzy nič na nič nenadväzovalo a nič nezáležalo. Nenadväzovanie či smerovanie bez nadväzovania nie je len znakom periférnosti, ale myšlienkového dezorientácie, ktorá charakterizuje kultúrnu provinčnosť“ (s. 213). Psychoanalýza však bola od začiatku dvadsiatych rokov niečím, „o čom“ sa vedelo, len výnimočne sa však vyskytujú pokusy osvojiť si ju, použiť ju ako model a nástroj vlastného uvažovania. Adam Bžoch je obdivuhodne dôsledný, zrejme sa mu podarilo zaznamenať všetky dôležité reakcie na psychoanalýzu na území Slovenska. Nakoniec, aj za sporadickosťou nachádza autor knihy istú pravidelnosť, isté vzory, presnejšie, isté mentálne schémy, ktorých sídlom sú „prostredia“. Adam Bžoch rozlíšil prinajmenšom šesť recepčných prostredí, šesť priestorov vyrovnávania sa s podnetmi psychoanalýzy: konfesijné, avantgardné, prostredie inštitucionálnej psychológie, prostredie literárnej vedy a prostredie filozofie. V každom z týchto prostredí boli filtre nastavené trochu inak. Prekvapujúco vari najviac continuity a aj najviac „logiky“ v recepcii psychoanalýzy možno nájsť v katolíckom prostredí. V tomto prostredí nakoniec vyšla v roku 1934 aj prvá knižná publikácia o Freudovi a psychoanalýze, už spomínaná práca Alexandra Spesza *Psychoanalýza a kresťanstvo*. Speszovo stanovisko je konzervatívne, ide skôr o varovanie pred psychoanalýzou než o jej interpretáciu či vecnú kritiku. Adam Bžoch však sleduje aj postupnú premenu postoja katolíckeho myslenia k psychoanalýze. Táto zmena postoja ešte nenašla vyjadrenie v monografiách, predsa však úvahy kňazov Jána Rybára a Ladislava Hanusa ukazujú, že aj slovenské katolícke prostredie ukázalo schopnosť absorbovať niektoré prvky psychoanalýzy, resp. od odmietnutia prejsť k jej vecnej a „pozitívnej“ kritike.

Adam Bžoch sleduje pozorne aj zákruty recepcie psychoanalýzy v inštitucionálnej psychológii. Aspoň na deklaratívnej rovine recepcia psychoanalýzy v tomto prostredí kopírovala cykly dobových ideologických tlakov. Príznačnou je tu „vývoj“, resp. „zmena“ postojov k psychoanalýze v diele Tomáša Pardela. Až recepcia v osemdesiatych rokoch v rámci neoficiálne pôsobiaceho F-krúžku psychiatrov a psychológov je vlastne prvou vecnou podobou vyrovnávania sa s psychoanalýzou u nás a vysvetľuje, prečo po roku 1989 vychádza aj v slovenčine toľko kvalitnej literatúry z tejto oblasti.

A ako to vyzeralo s recepciou psychoanalýzy medzi slovenskými filozofmi? Ešte stále najobsiahlejším pokusom o vyrovnanie sa s psychoanalýzou je dielo Stanislava Fel-

bera *Vedomie a podvedomie* z roku 1948. Už v kapitole o avantgarde venuje Adam Bžoch pozornosť Igorovi Hrušovskému a jeho vzťahu k psychoanalýze. Hrušovský vždy vyjadroval obdiv k psychoanalýze, považoval ju za jeden zo svojich inšpiračných zdrojov, jeho výzvy k zapracovaniu niektorých momentov psychoanalýzy do interpretácií dejín majú však viac-menej deklaratívny charakter a nikdy neboli „premenené na drobné“. Aj Hrušovský však vedel svoje preferencie nie vždy nasledovaniahodným spôsobom zaprieť. Za jednu z najlepších pasáží považujem Bžochovu analýzu toho, ako sa Igor Hrušovský vyrovnával (a nevyrovnal) s úsilím Roberta Kalivodu o integráciu psychoanalýzy do marxizmu. Analýza Hrušovského reinterpretácie Kalivodovej koncepcie vzťahu marxizmu a psychoanalýzy je vlastne aj štúdiou o tom, ako vlastne prebiehala „normalizácia“ myslenia slovenských filozofov „zvnútra“ (nielen Hrušovského ako reprezentatívnej postavy slovenskej filozofie), ako sa ich dobré úmysly pod tlakom, často len predstavovaným alebo znásobovaným v predstavivosti, menia na degradáciu vlastného myslenia. Vo filozofickom prostredí sa objavil aj prvý preklad Freudovej práce do slovenčiny. Okolnosti vydania práce *Totem a tabu* a jej recepcia však ukázali, do akej miery bolo slovenské filozofické prostredie imúnne voči psychoanalytickým inšpiráciám. Osobitnou kapitolou je vzťah Juraja Cígera k psychoanalýze. Jeho štúdia z roku 1972 je predstavená ako „bodka“ za úsilím o pozitívnu recepciu psychoanalýzy, ako pokus o teoretické legitímovanie normalizačného ignorovania psychoanalytických inšpirácií. Tu sa však Adam Bžoch zrejme riadil princípom „spolu chytení, spolu obesení“. O pozícii Juraja Cígera v slovenskej filozofii možno diskutovať, určite ho však nemôžeme považovať za predstaviteľa „dogmatického marxizmu“. Vždy bol filozofickým solitérom s ambíciou rozvíjať svoju vlastnú filozofickú koncepciu. Motívy Cígerovej kritiky psychoanalýzy boli iné ako výhrady normalizovaného marxizmu-leninizmu proti nej. Tu sa Adamovi Bžochovi „podaril“ podobný skrat ako Jurajovi Cígerovi, keď dokladal niektoré svoje tvrdenia odvolávaním sa na „žilinskú prednášku“ prof. Freuda, čo sa naozaj nedá hodnotiť ináč ako provinčný bibliografický omyl. Ako však hodnotiť nasledovné tvrdenie Adama Bžocha? „Východiskom Cígerovej kritiky v ‚znormalizovanom‘ prostredí je takto, a vôbec to neprekvapuje, – ‚normalita‘“ (s. 207). Tu ide o to, že fenomén normality bol v šesťdesiatych rokoch jednou centrálnych tém úvah českých a slovenských psychológov, psychiatrov a aj prof. Cígera. Jeho úvahy mali sotva čo spoločné s „normalizáciou“. A zrejme by bolo vhodné aj spomenúť, že Juraj Cíger vyštudoval psychiatriu a dlhé roky aj pôsobil ako klinický psychiater. A treba zdôrazniť aj to, že prof. Cíger nikdy nemal vo filozofických inštitúciách mocenské postavenie a predstaviť práve jeho text uverejnený v peri-férnom Zborníku Ústavu marxizmu-leninizmu Univerzity Komenského za „predbežné zúčtovanie s ‚freudizmom‘ z pozícií dogmatickej marxistickej filozofie“ je predsa len príliš silné tvrdenie. Ostatne, pri kritike S. Freuda sa prof. Cíger často odvolával na prácu A. Kronfelda *Psychoterapie, Charakterlehre, Psychoanalyse*, ktorá vyšla v Berlíne v roku 1925. Pochybujem, že táto práca mala niečo spoločné s „dogmatickým marxizmom“.

Kniha Adama Bžocha *Psychoanalýza na periférii* pomáha lepšie porozumieť vývoju slovenskej kultúry v dvadsiatom storočí. Je to aj príspevok k psychoanalýze periférie a ako taký pomáha zbaviť sa periférnosti. V tomto ohľade sa historická reflexia podobá činnosti psychoanalytika. Aj ten je podľa S. Freuda presvedčený, že na to, aby „...“ sa symptómy odstránili, je nevyhnutné sledovať ich až k momentu ich vzniku, obnoviť kon-

flikt, z ktorého vzišli, a pomocou takých pudových síl, ktoré vtedy neboli k dispozícii, ich doviest' k inému vyústeniu“ ([1], 344). Kniha Adama Bžocha je príspevkom k produktívnemu obnovovaniu „konfliktu“ slovenských intelektuálnych prostredí s psychoanalýzou.

František Novosád

LITERATÚRA

- [1] FREUD, Z.: *Vybrané spisy I*. Praha 1969.

prof. PhDr. František Novosád, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR

HERMENEUTIKA ŽIVÉHO

KLIKOVÁ, A. – KLEISNER, K. (ed.): *Umwelt. Koncepce žitého světa Jakoba von Uexküllla*. Práce Katedry filosofie a dějín přírodních věd, PřF UK, Pavel Mervart. Praha 2006, 195 s.

Zborník obsahuje šesť príspevkov venujúcich sa z rôznych perspektív problematike *Umweltu*. Tento pojem, keďže ide dnes už o medzinárodne rozšírené slovo, sa českí zosťavovatelia rozhodli neprekladať. Práca sa opiera o koncepciu žitého sveta filozofujúceho biológa začiatku 20. storočia Jakoba von Uexküllla (1864 – 1944). Ako referenciu ponúka v úvode prvý český preklad jeho *Náuky o význame (Bedeutungslehre, 1940)*, avšak nasledujúce štúdie sa rozbiehajú nielen za tento parciálny text, ale aj za Uexküllovu *Umweltlehre* v ústrety ďalším premenám tohto mnohotvárneho pojmu, diskusiám, ktoré viedli naprieč rôznymi vedeckými disciplínami, a napokon k možnostiam reinterpretácie tejto náuky. Autori jednotlivých statí si nielen kladú vo vzťahu k téme rozličné ciele, ale vychádzajú aj z rozličných pozícií. Niektoré štúdie sa zaoberajú témou *umweltu* čisto cez prizmu filozofických problémov a niektoré sa dotýkajú tejto témy skôr z hľadiska súčasného biologického výskumu a teórie. Skôr, než sa dostanem k jednotlivým štúdiám, predstavím aspoň niektoré aspekty teoretickej činnosti Jakoba von Uexküllla.

Pojem *umweltu*, ktorý vyjadruje úzky vzťah medzi organizmom a jeho okolím, bol známy už aj pred Uexküllom, avšak Uexküll stojí za pozornosť ako prvý, kto sa vo svojej teoretickej práci pokúsil o precizovanie tohto pojmu, vzbudil oň záujem aj medzi humanitnými intelektuálmi a zaslúžil sa o založenie vetvy biológie, biosemiotiky, ktorá systémy živých organizmov skúma ako systémy znakové. Uexküll, kladúc si otázku, ako je možná biológia ako skutočná veda, dospel k náhľadu, že jediným spôsobom, ako relevantne skúmať živý organizmus a dozvedieť sa tak niečo o jeho spôsobe bytia, je skúmanie jeho vonkajších vzťahov k svetu – *umweltu*, ktorý bol chápaný jednoducho ako žitý svet istého organického individua. Takýto druh skúmania zvierat mal odstrániť psychologizujúce aj mechanistické poňatia živého, ktoré boli podľa Uexküllla zapríčinené antropocentrickým